

**University of
Zurich**^{UZH}

**Zurich Open Repository and
Archive**

University of Zurich
University Library
Strickhofstrasse 39
CH-8057 Zurich
www.zora.uzh.ch

Year: 2021

**Към възприемането на първите български печатни произведения в късните
дамаскини**

Šimko, Ivan

Other titles: Towards the Perception of the First Bulgarian Printed Works in the Late Damascenes

Posted at the Zurich Open Repository and Archive, University of Zurich

ZORA URL: <https://doi.org/10.5167/uzh-219502>

Journal Article

Published Version

Originally published at:

Šimko, Ivan (2021). Към възприемането на първите български печатни произведения в късните дамаскини. Българска реч, 2(27):65-74.

БЪЛГАРСКА РЕЧ

СПИСАНИЕ ЗА ЕЗИКОЗНАНИЕ И ЕЗИКОВА КУЛТУРА
Година XXVII 2021, книга 2

*Издание на Факултета по славянски филологии
при Софийския университет „Св. Климент Охридски“
съвместно с Фондация „Проф. д-р Максим Младенов“*

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София 2021

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Надежда СТАЛЯНОВА (главен редактор), Неда ПАВЛОВА,
Андрей БОЯДЖИЕВ, Владислав МИЛАНОВ, Василка АЛЕКСОВА,
Радост ЖЕЛЕЗАРОВА, Мариана ГЕОРГИЕВА, Росица СТЕФЧЕВА,
Георги МИТРИНОВ

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Ронел АЛЕКСАНДЕР (Бъркли), Хилмар ВАЛТЕР (Лайпциг),
Елеоноре КАЙЗЕР (Регенсбург), Евгения КАРПИЛОВСКА (Киев),
Павел КРЕЙЧИ (Бърно), Олга МЛАДЕНОВА (Калгари),
Малгожата КОРИТКОВСКА (Варшава), Елена УЗЕНЬОВА (Москва)
Светлана ГЕОРГИЕВА (Киев)

Настоящият брой на списанието е издаден с финансовата подкрепа
на фонд „Научни изследвания“
при Софийския университет „Св. Климент Охридски“
и се посвещава на 90-годишнината на проф. д-р Венче Попова

Адрес на редакцията
1504 София
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по славянски филологии
бул. Цар Освободител, 15
стая 176 А, тел. 02/9308 393

© Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
ISSN 1310-733X

СЪДЪРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ НА КНИЖОВНИЯ ЕЗИК

Приемственост и промяна в българския книжовен език: Каква е разликата между *градовце* и *градчета*? – Олга М. Младенова/

Ръкопис № 97 в Научния архив на Българската академия на науките: щрихи към разпространението на „История славянобългарска“ на О. Паисий Хилендарски – Маргарет Димитрова/

Една характерна връзка между езика на „История славянобългарска“ и езика на новобългарските дамаскини – Мария Деянова/

Поетични откъси в новобългарските дамаскини – Ваня Мичева/

Към възприемането на първите български печатни произведения в късните дамаскини – Иван Шимко/

Наименования на растения в *Книга на пророк Даниил* – Иван И. Илиев/

СРЕДНОВЕКОВНИ СЛАВЯНСКИ РЪКОПИСИ

Малкоизвестен фрагмент от съчинението „Отломки по космография и география“ в ръкопис от XV век – Анисава Милтенова/

Босанчицата и културните идентичности на Балканите (кратки бележки върху Пловдивското сборниче 116 (54) от XVI в.) – Марияна Цибранска-Костова/

Вмъкнатите глаголически листове в Зографското евангелие – Явор Милтенов/

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК И НЕГОВИТЕ ДИАЛЕКТИ

Диалектни особености на *Словото на пророк Даниил* в Райковския дамаскин – Георги Митринов/

Названията на задушницата в българските диалекти – Дарина Младенова/

ЕЗИКОВА ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ

Семантика на някои старобългарски думи в румънската лексика – Василка Алексова/

ПРЕДСТАВЯМЕ

Panaiteanu, P. P., Zamfira Mihail. *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române* [mss. 601–728, 729–822]. Vol. III /Partea I-a. București: Editura Academiei Române, 2018. – Василка Алексова/

CONTENTS

HISTORY OF THE BULGARIAN LITERARY LANGUAGE

Continuity and Change in Standard Bulgarian: How does *gradovtse* differ from *gradcheta*? – Olga Mladenova/

Manuscript no. 97 Kept in the Scientific Archives of the Bulgarian Academy of Sciences: Notes on the Dissemination of Paisij of Hilandar's *Slavo-Bulgarian History* – Margaret Dimitrova/

A Characteristic Relationship between the Language of "Istorija Slavjanobălgarska" and the Language of the New Bulgarian Damascenes – Maria Deyanova/

Poetic Structures in the New Bulgarian Damascenes – Vanya Micheva/

Towards the Perception of the First Bulgarian Printed Works in the Late Damascenes – Ivan Simko/

Names of Plants in the Book of the Prophet Daniel – Ivan I. Iliev/

MEDIEVAL SLAVIC MANUSCRIPTS

An Unknown Fragment of "Fragments of Cosmography and Geography" in a 15th Century Manuscript" – Anisava Miltenova/

The Bosnian Cyrillic and the Cultural Identities of the Balkans (Short Notes on the Plovdiv Miscellany 116 (54) from the 16th Century) – Mariyana Tsibranska-Kostova/

Glagolitic Quaternions Inserted in the Codex Zographensis – Явор Милтепов/

BULGARIAN LANGUAGE AND ITS DIALECTS

Dialect Peculiarities of the Word of the Prophet Daniel in Raykovo Damascene – Georgi Mitrinov/

The names of the suffocation in the Bulgarian dialects – Darina Mladenova/

LANGUAGE INTERFERENCE

Semantics of Some Old Bulgarian Words in the Romanian Vocabulary – Vasilka Aleksova/

WE PRESENT

Panaitescu, P. P., Zamfira Mihail. *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române* [mss. 601–728, 729–822]. Vol. III /Partea I-a. București: Editura Academiei Române, 2018. – Vasilka Aleksova/

КЪМ ВЪЗПРИЕМАНЕТО НА ПЪРВИТЕ БЪЛГАРСКИ ПЕЧАТНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ В КЪСНИТЕ ДАМАСКИНИ

Handwritten literature was common in Ottoman Bulgaria up to the first half of the 19th century. The following text discusses reception of early modern Bulgarian printed works – *Sunday Book* (1806) by Sophronius of Vratsa and *Tale of the Terrible Second Coming of Christ* (1814) by Yoakim Karchovski – by *damaskini* writers from different areas (Macedonia, Central Rhodopes). Comparison of changes made by the transcribers illustrates the character and extent of influence of these works on the standardization of modern Bulgarian literary norm.

Keywords: damaskini, Macedonia, Rhodopes, Sophronius of Vratsa, Yoakim Karchovski, standardization

Въведение

В началото на XIX в. се появяват първите печатни книги, писани на новобългарски език: съчиненията на Софроний Врачански и Йоаким Кърчовски¹. Тяхното значение несъмнено е голямо от днешна гледна точка. Езикът на черковнославянската книжнина, внасяна от Русия или Влашко, е бил доста отдалечен от тогавашния разговорен български език, което е затруднявало книжовниците и читателите при употребата му. Без народна езикова основа той не би могъл да служи като книжовен език на едно модерно общество. От друга страна, народният език, използван в ръкописната традиция на дамаскинарите и на другите книжовници, е бил силно повлиян от диалектните особености в речта им и не е могъл да бъде авторитетен модел за изграждане на книжовна норма.

Такива модели са могли да бъдат представени в печатни издания, каквито са били тези на Софроний Врачански и Йоаким Кърчовски. Техните първи опити за създаване на „авторитетен модел“ са представлявали един важен стимул за систематичното развитие на книжовния език. Статията е посветена на темата за разпространението в образованите среди на съграждащото се българско общество на този тип литература, както и на начините за възприемането ѝ. В българските земи под османска власт през първата половина на XIX в. книжнината се е разпространявала чрез създаване на преписи. За възприемането на печатната литература може да се съди по тях. Представят се два примера за такова възприемане, което от днешна гледна точка на развоя на книжовния език представлява интерес.

Житие (на) преподобная Параскева в НБКМ 728

Първият текст представлява късен вариант на *Житието на св. Петка Търновска* от патриарх Евтимий – един от най-разпространените текстове в дамаскинарските среди². Това житие не е било вече актуално по време на неговия първи новобългарски превод през XVII в.: мощите на светицата, описани от патриарх Евтимий, вече не са били в Търново. През XVIII в. се появяват нови преводи на съкратения текст на патриарх Евтимий, допълнени с пасажии за преместването на мощите на св. Петка в Цариград и Молдова, привзети от руско-черковнославянското житие, издадено от митрополит Димитрий през 1689 г. в Киев³, вероятно върху основата на проложната преработка на житието от патриарх Евтимий. Текстът на митрополит Димитрий е бил използван също като основа на преписа на житието в Софрониевия *Неделник*, въпреки че неговият автор е познавал също поне по-стария (т.е. от *тогази*-кръга) дамаскинарски вариант⁴. Характерно различие се открива в началото на разказа, където Епивати, родното село на св. Петка, се ситиуира *въ земли сербской, близъ при града Калвкратіа*. Съкратени са и pasajите за Йоан Асен и за великолепното пренасяне на мощите на светицата в Търново. Разбира се, различията между вариантите от дамаскините и текста на митрополит Димитрий се основават върху по-стари текстови традиции⁵. Софроний Врачански е добавил към преведения текст още поучително предисловие и заключение.

Една нова преработка на този текст се намира в малък ръкопис от 12 листа, съхраняван в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София под сигнатура НБКМ 728 (388). Според описанието на Б. Цонев той е бил прибавен към печатно издание на *Чудеса Богородици* от Йоаким Кърчовски, издадено през 1817 г. в Буда⁶ (Цонев 1923: 383–384). Притежателят на книгата се е подписал като поп Яков от Македония⁷. Поради това можем да датираме и локализираме ръкописа само най-общо. Текстът е писан с два различни шрифта – полууставен и курсивен, от което Б. Цонев приема наличието на двама преписвачи. Правописът на двамата е почти един и същ и, поне в сравнение с текстовете на Софроний Врачански и Йоаким Кърчовски, много опростен. Не съдържа знаци за ударение, нито за пунктуация; използва се само един вариант за /и/, в курсивната част *i*, а в полууставната – *ii*. Както е забелязал Б. Цонев, ръкописът съдържа един специфичен знак, приличащ на кирилското *z*, което вероятно означава палаталното /t/ или африката /tʃ/ (напр. *ангелii, зорзiе*). Освен житието на св. Петка (в текста, както у Софроний, *Параскева*) ръкописът съдържа жития на св. Георги, св. Йоан Кръстител, св. Димитрий и евангелски четива.

Житието на св. Петка е на л. 7а-9а. Съдържа съкратеното предисловие на Софроний, което ни насочва най-вече към него като източник:

Неделник 1806: Всакоги должни есмы слишатели мои, да поманувамъ Гда, и+⁸ да по_Хваламе стыхъ его, това намъ заве добро и полезно ест [...]

Ала гледаме не токмо мѹжїе що+ са покорили плоть свою Дхѹ и побѣдили стовнаго борителя дїавола, но и жены во_орѹжили себѣ на+ него, и со+ своа женскаа немощ побѣдили и сокрѹшили стрелы его: Каквотъ и днешнаа стаа пре_Подобнаа Параскева, що+ а днесъ почитама и Празднѹваме [...] того ради и+ Бгъ Прослави еа и+ на+ нбо и+ на+ земли, и+ сохранил стое Тѣло еа цѣло и неповредено [...]

НБКМ 728: Всѣхъ православнаа вѣра що+ сме да+ пофалїме бога й+ светцїи божїи то_ва намъ потребно+ естѣ [...] достойнїи бїле й+ се+ молиле богѹ не+ саде мѹшка пола но+ й+ женска днешнаа светаа параскева голѹбїица хрїстова [...] й+ е+ прїмалъ богъ моленїето й+ а+ прославїль й+ на+ небо й+ на+ земля тѣло нейзїно е+ целокупно [...]

Както е видно, предисловието е доста свободно преразказано. Само основните мотиви се предават, с което ръкопис НБКМ 728 много се отдалечава от оригиналния текст. Както предисловието, така и основният текст, в сравнение със своя първоизточник, е доста по-кратък⁹. Завършва с пренасянето на мощите на светицата в Молдова. Няма заключение. Все пак и на това място се открива, че основата е оригиналният текст на Софроний Врачански, а не по-късни издания на *Неделника*, както напр. от Тодор Хрулев (1856). Годината на последното пренасяне (1641) е записана в оригинала с кирилски букви като *ѡахма*, което книжовникът, създал ръкопис НБКМ 728, е превел като *нахма*¹⁰. Изданието на Хрулев предава годината вече с арабски цифри.

В ръкопис НБКМ 728 се откриват фонетични особености на македонските говори, като изпускане на *х* (*їмаа, закопаа, наїдоа*) и *в* (*тоа село, таткоїна*) между гласни, или *о* като рефлекс на силния ер (*на+ сонъ, со многѹ почес-тъ*). Среща се частица за бъдеще време *ке* (*ке+ дадемо*), както и окончание за деепричастие *-ки* (*копайкі*), които намираме у Кърчовски и в други западни говори, но по-малко в друга книжнина от това време. Както в *Неделника*, книжовникът предпочита изразяване на миналото време с *л*-причастие¹¹, но с окончание *-ле* за мн.ч. (*фрѣлїле*). Това се среща и в други писмени източници от западните краища на българската езикова територия, в *Неделника* обаче рядко¹². Текстовете се различават в изразяването на притежание. Софроний често се възползва от черковнославянски местоименни форми в родителен падеж като *его* и *еа*. Те не се срещат в ръкопис НБКМ 728, а се използват предимно прилагателни, както се вижда и в примера по-горе (*Неделник: тѣло еа*; НБКМ 728: *тѣло нейзїно*). Местоименните форми в дат. падеж в ръкопис НБКМ 728 са редки, използват се повече за означаване на приемателя. И при тях се откриват форми, характерни за местни говори (*дїаволь е+ завїдїль*)¹³. Членната форма в ръкописа се използва по-често, но изобщо не се среща при прилагателните¹⁴. При тях по-често се среща удвояване на обекта¹⁵.

Както е видно, писателят не само е съкратил текста на Софроний Врачански, а и езиково го е променил. Съвсем чужди явления, като местоимения *его/*

еа е премахнал, както и други думи, по-характерни за черковнославянската лексика (*итвѣтъ* > *юапъ*, *отечество* > *таткоїна*)¹⁶. Текстът се различава и по синтактични особености, които могат да се сравняват квантитативно, като изразяване на определеността или на притежанието. *Неделникът* вероятно не е бил просто книга за четене или за обучаване на всеки, но „поправките“ на текстовете в него говорят за растящ интерес към теоретичното езикознание, що се касае до въпроса как говорят хората. *Ответ* на *Неделника* в това отношение е бил от гледна точка на създателя на ръкопис НБКМ 728 толкова грешен, че го е мотивирал към формулиране на своя собствен *юап*.

Слово второе светаго пророка Даниила в Райковския дамаскин

В българската ръкописна книжнина намираме много различни текстове за пророк Даниил, които се разпространяват паралелно с каноничния текст. Едни жанрово се доближават към житията на светците, разказвайки за чудеса, свързани с пророка. В сборника на поп Пунчо (НБКМ 693)¹⁷ са включени три такива епизода: единият, чудото с лъвовете, е свързан с глава 6 от библейската книга на Даниил; вторият е за идола Вила (Дан 14: 1-30); третият – за другия разказ с лъвовете, фокусиран върху ангела, който с чудеса нахранва пророка в ямата (Дан 14: 31-42)¹⁸. Сборникът НБКМ 1081 от 1821 г. (л. 54а-56а) съдържа съвсем друг вид текст, който се доближава към главите 10-12 на библейската книга, но само по своя апокалиптичен жанр. Както и в следващата глава на сборника, в текста се предвижда унищожаване на Османската империя под натиска на съюза на християнските царе¹⁹.

Третият вид текстове за Даниил спадат към жанра на поучителните слова. Текстът, озаглавен *Слово второе стаго пророка Даниїла*, намираме в книгата *Повестъ ради страшнаго и втораго пришествїа Хрїстова* от Йоаким Кърчовски, издадена през 1814 г. в Буда (с. 25–46), както и в ръкописа НБКМ 724 (л. 7а-10а). От библейската книга е привзет в него само един пасаж дословно (Дан 7: 9-10), чудото с лъвовете се преразказва само накратко, а много по-обширно се тълкува. От данните, достъпни на автора на тази статия, не става ясно дали ръкописът или изданието на Кърчовски е по-ново²⁰, нито дали текстът се открива в други, по-стари ръкописи. Същото слово се появява половин век по-късно в Райковския дамаскин (с. 147–155), съхраняван в Народната библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив под сигнатура НБИВ 160 (600)²¹.

Писменият паметник е част от книжнината, създадена в средата на XIX в. в Среднородопието от местни книжовници, ръководени и напътствани от йеромонах Григорий и поп Киряк Белковски (Стоянов 1972: 231). Произведенията на този книжовен кръг основно са преведени директно от гръцки на народен език, отразяващ среднородопските говори, но са писани с гръцки букви. Словата на Дамаскин Студит в Райковския дамаскин (за св. Георги, св. Теодор Стратилат и за Никеийските отци) се доближават повече до гръцкия оригинал,

отколкото до другите му славянски преводи (Митринов 2015: 6)²². Дамаски-нът е създаден поне от двама книжовници, подписани като *Βουτζοφ* и *Βασίλιυ*, вероятно последователи на йеромонах Григорий и на Киряк Белковски (Стоянов 1972: 230).

Текстът със заглавие *σλοβο φτοροε ζαραδι γοσποδοβατα σαδοβιαи σφεταγω пророка давиηηλα 1860* е по съдържание в голямата си част общ с този на Йоаким Кърчовски. Разликите в съдържанието се откриват преди всичко при изпуснатите части на изречения в преписа, от което понякога изреченията губят смисъл (напр. *защо оумъ не стои, секій часъ ходи* > *ζασο ιχμ ζασο σεκηη τζας ходи*). Обикновено синтактичната структура е доста строго запазена и в сложните изречения:

Кърчовски 1814: и не знаеме, кога кѣ+ да ни грабне; и кѣ+ да ни посѣче страшна сѣкира бжїа, люта смертъ, и кѣ+ да ны ѿ-несе тамъ на страшенъ сѣдїа Исъ хртосъ

Райковски д.: η+ vi+ ζυαη_με κѣγα ζαι да+ vi+ γραпνε ι+ ζαι+ да+ vi+ πѣсетѣε ζрасва секира ποζηη λѣδη σμερτα ι+ σε+ да+ vi+ ѱтνεσε тамо ва ζрасев содиа ησѣσα χριςα²³

Текстът е преработван преди всичко от правописна и граматична гледна точка. Най-ясната разлика между двете издания е тяхното писмо: Райковският дамаскин е писан с гръцки букви²⁴. Неударените гласни са предавани в неговия правопис фонетично, за разлика от текста на Йоаким Кърчовски (напр. *знáеме* > *знáиме*, писано като *ζνάημε*). Много езикови особености, различаващи македонските и родопските говори, са „поправени“. Частицата за бъдеще време *кѣ* редовно се измества от *ще* (изписано като *ζαι*, *σται* и *σε*). Формата на глагола ‚сѣм‘ в 3 л., мн.ч., сег. време *се* обикновено се замества със *са* (напр. *защо се дѣшмани бгѣ* > *ζασο σα+ дѣшмане πογѣ*), но понякога е оставена (напр. *защо мысли се бжїи* > *ζασο мисле+ се ποζηη*). Дателен падеж в едни случаи е оставен, а в други е заменен с конструкция, включваща предлог *на* и форма за общия косвен падеж (*се молиле бгѣ* > *са+ молїли ва+ πογα*). На места текстът не изглежда разбираем (*дека е човекѣ оумъ* > *дека тѣѣβεкаτ ιχμ*). При преписването на текста на родопски диалект някои показателни местоимения са отбелязани неправилно: съчетанието *овой вѣкъ* на едно място е заменено с *тѣои βек* (с. 149), а на друго със *σοε σφет* (с. 150). В изречението *а овде, докатъ сме живы* не изглежда, че местоимението е било разбрано: *а ѣдѣ дѣкати сме ζїβи* (с. 154). Удвояване на обекта се среща в двата писмени източника често. Разлика се открива и в използването на членна форма, която в текста на Райковския дамаскин се среща по-често²⁵. Малки „поправки“ личат и в съдържанието, но не винаги са ясни. Кърчовски в своя текст използва кирилски и арабски цифри и понякога ги обърква, той или неговият преписвач, напр. *21 коша трохи* (12 в Матей 14: 20, а *δβαναδεξε* в Райковския дамаскин), *·γι· години* (·13·; в Райковския дамаскин: *τριδεξε ι+ εδνο*), *·ξз· хїліади пати* (·67·; в Райковския

дамаскин: *τρι δεξε η+ τρι*). Името на пророк Осия (*Осия*) е изписано като *ησαιε* (Исаия?). Цитираният пасаж от книгата на Йоаким Кърчовски *скрѣша жрецы патъ божѣй* (Осия 6:9) не изглежда да е бил разбран от преписвача (*σκρισνα ζραζε пот ποζηη*).

За разлика от текста в ръкопис НБКМ 728 преписът на *Слово второе* в Райковския дамаскин не засяга много нито структурата на разказа, нито граматиката. Става дума повече за препис на един добре разбираем текст или по-точно за адаптирането му. Ръкописът може да се приеме като продукт на едно упражнение в употреба на гръцко писмо при писане на богослужбени текстове на български език. Това обаче показва колко по-приемлив е бил езикът на Йоаким Кърчовски като образ на междудиялектна книжовна норма, поне от гледна точка на лексиката и граматиката, отколкото този на Софроний Врачански.

Заклучение

Първите опити не биват винаги успешни. *Неделникът* на Софроний е бил един амбициозен проект, но неговият език се доближава до архаизирания *славянобългарски* език от западните български земи на Паисий Хилендарски и Йосиф Брадати, или до по-широко разпространения черковнославянски език в руска редакция. Тези форми на книжовен език обаче не са били вече продуктивни²⁶. Текстът на *Житие и страдание* или на някоя глава от *Котленския дамаскин* сигурно биха предизвикали по-малко обширни преправяния, отколкото този на *Неделника*. В сравнение с тях, езикът на *Неделника* даже се отдалечава от този на старите дамаскини. По-кратките произведения на Йоаким Кърчовски са били много по-радикални в това отношение. Както отбелязва Боряна Велчева, една широко разбираема новобългарска книжовна норма се е развивала интензивно вече от XVII в. в Източна България (Велчева 1966: 120). Тя е трябвало да се „еманципира“ от по-архаичните, непродуктивни езикови варианти на Запада. Парадокс на историята е, че първото произведение в езика на дамаскините, публикувано с печатарски шрифт, е било написано там.

Благодарности

Статията е подготвена в рамките на проекта *'Ill-bred sons', family and friends: tracing the multiple affiliations of Balkan Slavic*, ръководен от проф. Барбара Соненхаусер от Университета в Цюрих, спонсориран от Швейцарския национален фонд (№ 176378). В подготовката бяха използвани факсимилета на ръкописите, предоставени от Църковния исторически и архивен институт (№ 133, 369), от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София (№ 665, 693, 709, 728, 1064, 1081) и Народната библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив (№ 160). Авторът изразява благодарност за достъпа до тези ценни текстове. Също благодарни на доц. Георги Митринов от Института за българ-

ски език към БАН за съветите относно среднородопските дамаскини, както и въобще за идеята за сравняване на споменатите писмени източници, както и на проф. Юрген Фухсбауер от Университета в Инсбрук за данните относно *Житието на св. Петка Търновска в Неделника*.

БЕЛЕЖКИ

¹ Въпросът дали те наистина са били първи такива произведения, не е изяснен (виж напр. Стефанов 2008). Произведения от българските книжовници са били печатани и преди това, като съкратеното *Житие и жизнь прѣподобныа матере нашее Петкы Тръновскыа* от патриарх Евтимий, издадено през 1526 г. в сборника на Божидар Вукович във Венеция. Но не на народен език. Такъв е бил например малък католически молитвеник, озаглавен *Абагар*, издаден през 1651 г. в Рим от Филип Станиславов, който отразява северните павликянски говори. Но по съдържание *Абагар* е бил доста ограничен в сравнение с *Неделника* на Софроний.

² Основани върху споменатото житие от Вуковичевия сборник или от подобен източник досега намерих поне 20 дамаскини ръкописа, които съдържат средно- или новобългарския (създаден от т.нар. *тогази* кръг от книжовници, виж Велчева 1964; Демина 1968: 220; Младенова 2014: 521) текст на житието – или смесица от двата текста (в ръкописа на Националната библиотека НБКМ 709 от Сливен). Между тях най-познати примери са тези от *Люблинския дамаскин* в Словенската национална библиотека (NUK Cod. Кор. 21; критично издание: Аргиров 1895); от (загубения?) *Копривиченски дамаскин* (крит. издание: Милетич 1908); от *Троянския дамаскин* в библиотеката на БАН (No. II 11, по-рано № 88; крит. издание: Иванова 1967) и от *Тихонравовия дамаскин* в Руската национална библиотека (Ф.299 № 702; критично издание: Демина 1972). Самото житие е издадено първо от Сырку (1883: 387–401), според текста на *Жеравненския дамаскин* от XVIII век (НБКМ 339). Преразказ на същия текст в езика на школата на Йосиф Брадати е издаден от Ангелов (1958: 100–104), според текста на *Поп Йоановия дамаскин*, писан през 1788 г. във Враца (БАН № 3312).

³ Този текст се показва първо в източниците, създадени в т.нар. *тогизи* кръг. Запазен е цяло в *Берлинския дамаскин* в библиотеката на Ягелонския университет в Краков (Slav. fol. 36; текстът като цяло още е без критично издание, но житието на св. Петка, находящо се на л. 179a-185b, е достъпно в рамките на дигиталния корпус, издаден от автора – виж Шимко 2020), частично и в ръкописа ЦИАИ 133 на Църковния архив в София. Ръкописът НБКМ 1064, писан през 20-те години на XIX век в Сливен (също още неиздаден, но достъпен в нашия корпус – Шимко 2020), включва вариант на по-стария новобългарски превод на житието от преводача от *тогази* кръга, разширен с части, привзети от текста на Димитрий (л. 28б-40а).

⁴ Житието е преписано от него (подписан като поп Стойко) в *Котленския дамаскин*, съхраняван в библиотеката на Руската академия на науките в Санкт Петербург (собр. Сырку 13.5.18; фототипно издание: митрополит Калиник 1989).

⁵ В някои ръкописни източници, като напр. НБКМ 665 от XV век (на л. 183б–193а), са запазени и двете издания на Евтимиевото житие на св. Петка: проложното и съкратеното панегирично, което се намира във Вуковичевия сборник.

⁶ Според Б. Цонев книгата е (частичен) превод от *Амартолон Сотирия*, произведение, издадено от Агапий Критски през 1641 г., но Кърчовски е могъл да използва и славянски преводи (Узунова 2017: 174).

⁷ Повече за притежателя или (може би) писателя на ръкописа не се знае. В Тетово през 30-те години на XIX в. учил поп Яков Сазданов (Бобчев 1922: 18), но никакви данни няма, че става дума за същия Яков. Освен това, според описанието на Б. Цонев книгата е била изпратена до библиотеката от Солун.

⁸ Знакът + означава слято изписване със следващата дума. Знакът _ авторът използва, когато думата е разделена. Цитатите са опростени от ударения и титли, които не се използват в НБКМ 728.

⁹ Токенизацията на нашия корпус (Шимко 2020) съдържа вариант от *Неделника* 2215 думи в 217 изречения, а този от НБКМ 728 – само 686 в 97 изречения.

¹⁰ От друга страна, писателят е разпознал точно деня на полагането на мощите в църквата (14 октомври), преписано с арабските числа като 14 (в оригинала ·di·).

¹¹ В житието на св. Параскева в *Неделника* се откриват 143 конструкции с л-причастие срещу 26 форми на мин. несл. време (между тях 4 в мн.ч., които могат да се смятат и за форми на мин. св. време) и 17 в мин. св. време. В НБКМ 728 намираме 87 л-причастия срещу само 4 мин. форми на мин. несл. време (2 от тях в мн.ч.). В двата източника се предпочита конструкцията без спомагателния глагол: само в 15 случая в *Неделника*, а 7 в НБКМ 728.

¹² В житието се използва само 2 пъти, в глаголи образувани със *-ше*.

¹³ Тази диалектна форма на ж.р., ед.ч., дат. местоимение описват и братя Миладинови (1861: iv), записвайки я като неударен ъ. В двата източника се срещат и дателни форми на одушевените съществителни в м.р., ед.ч. (напр. *патрїархѹ*), както и общи косвени форми с предлога *на* (*Неделник: на Бга*, НБКМ 728: *на патрїка*).

¹⁴ В житието в *Неделника* има 10 членни форми, 3 от тях след прилагателни. В НБКМ 728 има 14, но текстът все пак е много по-кратък. Въпросът е до каква степен е продуктивно различаването между сложните и простите форми на прилагателното. Подобно различаване често се среща в обикновени фрази като *преподобнаа параскева*, но и в случаи като напр. *сладкїи гласъ неговїи*. Тази фраза е членувана в Берлинския дамаскин (*сладкїатъ гласъ жениховъ*), а в *Неделника* има сложната форма без члена (*сладкїи гласъ его*).

¹⁵ В житието в *Неделника* само веднъж (*яви+ ми+ сл мене*). В НБКМ 728 по-често и в различни синтактични конструкции: при преки обекти (*чедо+ то го+ наѹчїле*), при приематели (*боѹ мѹ се+ дожалїи*) и притежатели (*таткоїна+ тїи твоа*).

¹⁶ Тези думи са оставени в „коригираното“ издание на Т. Хрулев даже със същите букви за гласни. Само към някои думи той добавя по-разговорни облици в скоби, напр. *О, дѣвице (мома)*.

¹⁷ Намират се на л. 156–22а според кирилското означаване на страниците от самия писател (според по-късно добавените арабски цифри, 246–31а).

¹⁸ Споменатите глави отделно се намират напр. в НБКМ 309 (за идол Вила) или в НБКМ 685 (за нахранването), както може да се забележи в Реперториум.

¹⁹ Разпространяването на втори вид текстове за Даниил вероятно се отнася към политически събития в империята (войните с Русия, освобождението на Гърция) и, може би, към пропаганда, свързана с тях. Сборникът е датиран в 1821 г. (Кодов и Стефанов 1964: 397). Бележката (л. 55б) споменава като източник един (сякаш незапазен) ръкопис на поп Димитрий от 1805 г., а той е бил основан върху ръкопис от 1769 г. Това датиране може обаче да се отнася само към предстоящите глави. Словото, включено след разказа за Даниила, е основано върху книгата с пророчество на Мартин Задек, чийто немски оригинал е датиран от 1770 г.

²⁰ За съжаление, авторът не успя до времето за предаване на текста да получи достъп до този ръкопис. От описанието на този източник от Б. Цонев (1923: 381) и данните от Реперториум личи, че двете глави в книгата на Кърчовски са сходни с първите две от НБКМ 724. Както забелязва Б. Цонев, техният език отразява македонски говори (което потвърждава и пасажът, записан в Реперториум: *оваа живитѣ естѣ кратка*), както и езикът на Кърчовски. Б. Цонев датира ръкописа още от XVIII в., но без да специфицира това, не описва водни знаци или бележки. Ако неговото датиране е точно, ръкописът може да се смята за източника на Кърчовски. Ако не, възможно е и обратно – да става дума за препис от него. Последните думи от ръкопис 724 (*...на дѹша ако има мысли бжши*) са същи както в неговия препис, но след тях липсва повече от половината текст от книгата на Кърчовски. Първият текст в НБКМ 724 е без началните три страници и началото изглежда по-разбираемо във варианта на Кърчовски (*овде сме сѹргѹнь*, т.е. „прогонени“; Кърчовски 1814: 7), отколкото в 724 (*овде сме сѹтрѹнь*). Разбира се, текстът може да е просто грешно преписан в Реперториум.

²¹ Източникът е бил съставен от пет различни ръкописа, от които само третият, писан през 1859–1860 г., съдържа трите Дамаскинови слова. Пагинацията на всеки от тях е отделна. Кри-

тично издание на третата част е направено от Маньо Стоянов (1972: 225–307; преписът на *Слово второе...* се намира в нея на стр. 275–280) под заглавие „Райковски дамаскин“. Факсимилето на целия писмен източник „Райковски дамаскин“ е достъпно изцяло на страницата на библиотеката. За означаването на този текст ще използваме сигнатурата НБИВ 160, а „Райковски дамаскин“ само за третата част, както у М. Стоянов.

²² Според М. Стоянов (1972: 227) дамаскинят бил преведен от гръцки източници изцяло.

²³ Границите на думите не личат много ясно в курсивния шрифт на Райковския дамаскин и в някои случаи могат реконструкциите на автора да се различават от тези на М. Стоянов.

²⁴ Според проучвателите на среднородопската възрожденска писмена традиция няма данни за преписи на кирилски текстове с гръцки букви от местните книжовници, които са използвали гръцкото писмо. Два ръкописа от Сливен, които съдържат текстове от дамаскинската традиция и *Неделника*, писани през 20-те години на XIX век (НБКМ 1064 и ЦИАИ 369), са познати на автора. Те изглеждат са изолирано явление.

²⁵ Съществителните са членувани 12 пъти в текста на Й. Кърчовски, а 49 в Райковския дамаскин; прилагателните 15 пъти у Й. Кърчовски и 20 в Райковския дамаскин.

²⁶ Съдбата на черковнославянския език била определена от Петър Велики, който ограничил използването му само в църковните среди. Според Трунте (2018: 5) последният писател, който достатъчно добре го владеел, за да може да пише за ежедневни работи, бил украинският монах Паисий Величковски (1720–1792). *Славяноболгарският* език даже не е стигнал до състояние на една определена книжовна норма. Преписите на Паисиевата *История* и произведенията на Йосиф Брадати езиково доста се различават един от друг, както е отбелязано на друго място (Шимко 2021, вж. и Христова 1991).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Ангелов 1958:** Ангелов, Б. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. Книга 1. София: Издателство на БАН, 1958.
- Аргиров 1895:** Аргиров, С. Люблянският български ръкопис от XVII век. // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XII, 1895, 463–560.
- Бобчев 1922:** Бобчев, И. С. *Македонските българи и българската народна просвета*. София: П. Глушков, 1922.
- Велчева 1964:** Велчева, Б. Показателни местоимения и наречия в новобългарските паметници от XVII и XVIII в. // *Известия на института за български език*, X, 1964, 159–233.
- Велчева 1966:** Велчева, Б. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI–XVIII в. // *Български език*, 1966, № 2, 110–121.
- Вукович 1536:** [Сборник за пътнике]. Венеция: Божидар Вукович. <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=2269>> [9.5.2021]
- Демина 1968:** Демина, Е. И. *Тихонравовският дамаскин: българският паметник XVII в.: изследвания и текст*. Том I. София: Издателство на БАН, 1968.
- Демина 1972:** Демина, Е. И. *Тихонравовският дамаскин: българският паметник XVII в.: изследвания и текст*. Том II. София: Издателство на БАН, 1972.
- Иванова 1967:** Иванова, А. *Троянски дамаскин: български паметник от XVII век*. София: Издателство на БАН, 1967.
- Калиник 1989:** Св. Софроний епископ Врачански, Калиник митрополит Врачански (ред.). *Катехизически, омилетични и нравоучителни писания*. София: Синодално издателство, 1989.
- Кодов 1964:** Кодов, Х., М. Стоянов. *Опис на славянските ръкописи в софийската народна библиотека*. Том III. София: Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1964.

- Кърчовски 1814:** Кърчовски, Й. (хаджи Йоаким даскал). *Повест ради страиного и втораго пришествия Христова*. Будиноград: Кралев. Всеучилище Унгарское, 1814.
- Милетич 1908:** Милетич, Л. *Копривиценски дамаскин: новобългарски паметник от XVII век* (= *Български старини*, кн. II), София: БАН, 1908.
- Митринов 2015:** Митринов, Г. „Чудото със сфунгатото“ от Словото за мъченията и чудесата на св. Георги в Райковския дамаскин. // *Съло*, III, 2015, 5. <http://abcdar.com/magazine/V/Mitrinov_1314-9067_V.docx> [9.5.2021]
- Младенова 2014:** Mladenova O. M. Early Modern Bulgarian Translations of Sermons by Ēlias Mēniatēs. // *Zeitschrift für Slawistik*, 2014, 59 (4), 519–551.
- Реперториум:** *Repertorium of Old Bulgarian Literature and Letters*. <<http://repertorium.obdurodon.org/>> [9.5.2021]
- Ростовский 1689:** Ростовский, Д. *Книга житий святыхъ. На три месяцы первыя*. Киев: Лавра Печерскаа, 1689.
- Софроний 1806:** Врачански, С. *Кириакодромион сиреч Неделник – Поучение*. [Рымник]: еп. Нектарий, 1806. <<https://www.wdl.org/en/item/273/>> [9.5.2021]
- Стефанов 2008:** Stefanov, archimandrite P. The Beginnings of Bulgarian Printing (On the Occasion of its 500th Anniversary). // *Occasional papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 28, Iss. 2, Article 5. <<http://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol28/iss2/5>> [9.5.2021]
- Стоянов 1972:** Стоянов, М. Райковски дамаскин. В: *Родопски сборник*. Т. III. София: Издателство на БАН, 1972, 225–307.
- Сырку 1883:** Сырку, П. Несколько заметок о двух произведениях тырновского патриарха Евфимия. В: Зигель, Ф. Ф., А. Г. Семенович, А. С. Будилович (ред.). *Сборник статей по славяноведению, составленный к изданный учениками В. И. Ламанского по случаю 25-летия его ученой и профессорской деятельности*. Петербург: Императорская академия наук, 1883, 387–393.
- Трунте 2018:** Trunte, N. *Kirchenslavisch in 14 Lektionen* (= *Studienhilfen*, Band 19). Wien: Harrassowitz, 2018.
- Узунова 2017:** Узунова, Д. Разказът за Теофил от Адана в южнославянската ръкописна традиция. // *Език и литература*, 2017, № 3–4, 168–176.
- Христова 1991:** Христова, Б. Наблюдения върху езика на Йосиф Брадати. В: Szymański, T. (red.) *Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego* (= *Prace slawistyczne* 78). Wrocław: Polska akademia nauk, 1990, 61–72.
- Хрулев 1856:** Врачански, С., Т. Т. Хрулев (ред.). *Евангелие поучително*. Нови Сад: Дан Медаков, 1856.
- Цонев 1923:** Цонев, Б. *Опис на славянските ръкописи в софийската народна библиотека*. Том II. София: Държавна печатница, 1923.
- Шимко 2020:** Šimko, I. *Annotated Corpus of Pre-Standardized Balkan Slavic Literature*. <<https://www.clarin.si/repository/xmlui/handle/11356/1368>> [9.5.2021]
- Шимко 2021:** Šimko, I. Standardization in Balkan Slavic Diachronic Research. В: *Словъне* (подг.). 2021.
- НБИВ 160:** <<http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/33490>> [9.5.2021]
- НБКМ 693:** <<http://82.147.128.134:8082/show-sr/?id=4>> [9.5.2021]
- НБКМ 728:** https://homepage.univie.ac.at/ivan.simko/petka/nbkm728_lat.html [9.5.2021]